

ISTORIJA MEDICINE HISTORY OF MEDICINE

Medicinski fakultet Novi Sad

Istorija medicine
History of medicine
UDK 614.23(091)

"SRPSKA MAJKA IZ ŠKOTSKE" - DR ELSI INGLIS (1864 - 1917)

"SERBIAN MOTHER FROM SCOTLAND" - DR. ELSIE INGLIS (1864 - 1917)

Želimir MIKIĆ

Sažetak - Život i rad dr Elsi Inglis, jedne od najvećih heroina I svetskog rata i osnivača "Bolnica škotskih žena", od velikog su značaja u istoriji medicine u Srbiji gde su ona i njene bolnice pružile ogromnu pomoć u najtežim danima I svetskog rata. Rođena je u Indiji 1864. godine, školovanje je završila u Škotskoj. Radila je kao lekar u Edinburgu, a pored toga bila je veoma aktivna i u ženskom pokretu (tzv. sifražetski pokret) sve do 1914. godine, boreći se za ženska prava, a naročito za pravo glasa. Nakon izbijanja I svetskog rata, na njenu inicijativu, osnovane su "Bolnice škotskih žena" koje su delovale širom Evrope. Tokom 1915. u Srbiju su bile upućene četiri ove bolnice: u Kragujevac, Valjevo, Lazarevac i Mladenovac, a u maju 1915. u Srbiju je došla i sama dr E. Inglis. U oktobru 1915. godine, kada je počela velika ofanziva Centralnih sila, ove bolnice bile su evakuisane u Kruševac, gde je veći deo osoblja sa dr E. Inglis na čelu odbio dalju evakuaciju i ostao u Kruševcu sa 900 ranjenika, gde su u novembru mesecu pali u zarobljeništvo, ali su nastavili da leče srpske ranjenike sve do februara 1916. godine kada su svi bili repatrirani. U avgustu 1916. novoo-premljena "Bolnica škotskih žena" sa dr E. Inglis na čelu upućena je u Rusiju, na front u Dobrudži gde su bili dodeljeni Jugoslovenskoj dobrovoljačkoj diviziji. Nakon teških borbi i velikih gubitaka, ostaci ove divizije i "Bolnica škotskih žena" bili su evakuisani u Njukastl u Engleskoj gde je, nakon iskrcavanja na kopno, 26. novembra 1917. godine, preminula, tada već teško obolela, dr Elsi Inglis, koja je potom sahranjena u Edinburgu. Tako je završio životni put ove neizmerno hrabre i energične Škotlandanke, koja je svojim delom uveliko zadužila srpski narod i koje se, povodom 90-godišnjice njene smrti, sećamo sa velikom zahvalnošću i poštovanjem.

Gljučne reči: Istorija medicine; Istorija, 19. vek; Istorija, 20. vek; Žene lekari; Bolnice; I Svetski rat; Škotska; NON MEŠ: Srbija

Uvod

Pre 90 godina, tačnije 26.11.1917, preminula je u engleskom gradu Njukastlu, nakon povratka sa svoje poslednje ratne misije, dr Elsi Mod Inglis (Dr. Elsie Maud Inglis), jedna od najvećih heroina I svetskog rata, čiji su život i rad od velikog značaja za istoriju medicine uopšte, a posebno u Srbiji. Ova izvanredna osoba bila je odličan lekar, jedna od pionira socijalne medicine u svetu, neumorni borac za ženska prava, a iznad svega osnivač i spiritus movens jedinstvene institucije u istoriji medicine, specijalnih ratnih bolnica, tzv. *Bolnica škotskih žena* (BŠŽ), koje su delovale u najgorim vremenima tokom I svetskog rata širom zaraćene Evrope, obično "tamo gde je bilo najpotrebnije", pa i u Srbiji gde je dr Elsi Inglis stekla ogromnu popularnost i gde je ostala poznata među srpskim vojnicima i u narodu kao "Srpska majka iz Škotske" [1].

Detinjstvo i školsko doba

Elsi Inglis rođena je 16.08.1864. godine u škotskoj porodici u mestu Naini Tal u Indiji, u podnožju Himalaja. Njen otac Džon Forbes David Inglis (John Forbes David Inglis) došao je u Indiju 1840. kao visoki činovnik Istočne indijske kompanije (*East India Company*), gde je proveo u službi sledećih 36

godina. Njena majka Herijet, rođ. Tomson (Harriet nee Thomson) u svojoj 17. godini je stigla u Indiju, a svog budućeg muža Džona Inglisa upoznala je na jednom plesu u kući svog oca Džordža Tomsona (Georges Powney Thomson) takođe istaknutog službenika Istočne indijske kompanije. Herijet je bila veoma privlačna devojkica i, kako je kasnije pričao njen muž, momci iz cele te oblasti u Indiji putovali su i po 70 km da bi imali priliku da ju vide i da možda plešu s njom [1]. Bila je to skladna porodica sa devetero dece i Elsi kao sedmo dete imala je srećno detinjstvo i svojih prvih 12 godina provela je u prekrasnoj prirodi južnih himalajskih obronaka. Nakon penzionisanja njenog oca, porodica je prešla u Australiju gde su proveli dve godine u Tasmaniji i gde je Elsi nastavila školovanje, a 1878. porodica se konačno preselila u zemlju svojih otaca, u Edinburg, gde je Elsi nastavila i završila školovanje. Prema sećanju njenih školskih drugarica, Elsi je uvek bila među najboljim đacima i rano je pokazivala neke od karakternih osobina koje će je odlikovati i koje će biti dominantne u njenim kasnijim godinama: hrabrost, odlučnost, borbenost i upornost. Tako je među njima ostala upamćena veoma karakteristična priča o tome kako je Elsi zatražila dozvolu škole da se devojkice mogu igrati u susednom parku. U to vreme niko nije mogao ni pomisliti na to da se devojkice mogu baviti nekim fizičkim vežbama na

svežem vazduhu osim šetnji. Elsi je, na opšte i veliko iznenađenje ostalih učenica smogla hrabrosti da ode i zatraži od direktora škole tu dozvolu. Direktor joj je odgovorio da devojke mogu koristiti susedni park za igranje, ali pod uslovom da se stanari okolnih zgrada slože s tim. Kako je to bio veoma ekskluzivan kraj sa otmenim i bogatim stanařima, bilo je opšte zaprepaštenje svih u školi kada je Elsi sa još nekoliko najhrabrijih drugarica krenula od kuće do kuće tražeći saglasnost i dozvolu koju su na kraju, na opšte zadovoljstvo svih, i dobile. Tu grupicu Elsinih kompanjona u toj, njenoj prvoj i uspešnoj akciji da postigne neki od svojih ciljeva, nazvali su kasnije, Elsini biografi "njena prva jedinica" [1-3]. U 18. godini Elsi je sa 6 drugih devojaka provela godinu dana u Parizu i vratila se kući kratko vreme pre smrti svoje majke u januaru 1885. godine, a zatim je, uz punu potporu svog oca, započela i završila studije medicine. U to vreme, iako je ženama u Velikoj Britaniji zvanično bilo dozvoljeno da studiraju medicinu, ipak je tome bilo i mnogo protivljenja, pa one koje su se odlučile na to često su nailazile na velike poteškoće. Elsi je započela studije medicine u Edinburškoj školi medicine za žene (*The Edinburgh School of Medicine for Women*) koju je osnovala 1887. dr Džeks Blejk (Dr. Jex Blake), čiji stil upravljanja je bio suviše diktatorski i zbog čega je Elsi nastavila studije u Glazgovu u Koledžu svete Margarete (*St. Margaret's*

College). Iz istih razloga u Edinburgu je došlo do pokreta, u kome su veliku ulogu odigrali Elsi i njen otac, da se osnuje novi Medicinski koledž za žene (*Medical College for Women*) koji je i osnovan 1889. i koji je, nakon gašenja Škole dr Blejk 1898, radio kao jedini medicinski koledž za žene sve do 1909. Dr Elsi Inglis, iako je završila studije 1894, zvanično je diplomirala na Univerzitetu u Edinburgu (*The Edinburgh University*) 1899. godine, kada je taj univerzitet konačno počeo primati i žene i omogućio i njima da se kvalifikuju kao lekari u Velikoj Britaniji [1,4].

Lekarski rad, 1894 - 1914. godine

Nakon završenih studija dr Elsi Inglis radila je 6 meseci kao stažista u Novoj bolnici za žene u Londonu (*The New Hospital for Women*) u kojoj su radile isključivo žene i gde je upoznala dr Garet Anderson (Dr. Garrett Anderson), koja je bila prva žena lekar u Velikoj Britaniji. Posle toga provela je je još tri meseca u Bolnici "Rotunda" (*The Rotunda Hospital*) u Dablinu gde se bavila porodiljstvom. Pošto joj je otac teško oboleo, vratila se u Edinburg 1894. godine da bi pomogla ocu u njegovim poslednjim danima [1,4], a nakon smrti oca započela je svoju lekarsku praksu u Edinburgu u ordinaciji dr Džesi Mekgregor (Dr. Jessie MacGregor), koju je, posle odlaska dr Mekgregor u Ameriku, sama preuzela i uspešno vodila nekoliko godina. Pored svoje ordinacije, radila je u još dva druga dispanzera za žene i decu, uglavnom iz siromašnih familija, a za svoje siromašne pacijente bila je više nego njihov lekar. Često nije naplaćivala svoje usluge, a za najsiromašnije znala je da iz svojih sredstava organizuje besplatna letovanja [4]. Brinući se za siromašne sprovela je i jedno istraživanje o načinu ishrane radnika u obližnjoj gradskoj oblasti, posle čega je gradska uprava, na njeno insistiranje, dodelila novčanu pomoć najsiromašnijim porodicama [4]. Bili su to pionirski koraci u razvoju socijalne medicine u Velikoj Britaniji. Tih godina je, pored redovnog rada, putovala po Evropi i Americi držeći predavanja iz ginekologije i porodiljstva. U svojoj sredini bila je veoma omiljena i popularna čemu je doprinosila i njena pojava. Jedna od njenih tadašnjih koleginica ovako ju je opisala: "Po svom spoljnom izgledu dr Inglis nije bila Amazonka, nego žena plemenitog odgoja, ljubazna, prijatnog glasa, dosta niskog rasta, oprezna i uvek u stanju pripravnosti, s plavim i jasnim očima ispod smeđih i širokih obrva i visokog čela, sa mekom smeđom kosom slobodno začesljanom unazad.....Na svakog s kim je došla u kontakt ostavljala je odmah veoma povoljan utisak svojom mentalnom i fizičkom čvrstinom. Imala je veoma prijatno lice, sa lepo oblikovanim čelom, te mekim, prijatnim, neustrašivim plavim očima, a njen osmeh bio je kao odsjaj sunca, dok su joj usta i brada bili čvrsti i odlučni." [1].

Tokom svoje lekarske prakse dr Inglis je pred sobom uvek imala jedan važan cilj, a to je uspo-

Slika 1. Dr Elsi Inglis u zvaničnoj uniformi komandanta "Bolnica škotskih žena", snimljena početkom 1915. g.

Fig. 1. Dr. Elsie Inglis in formal uniform of commander of the "Scottish Women's Hospitals". The photograph was taken early in 1915.

stavljanje jednakih mogućnosti za žene i muškarce u svim oblastima školovanja, praktičnog rada, zapošljavanja i odgovornosti. Ona je bila svesna da se mlade žene lekari u Edinburgu nalaze u veoma nepovoljnom položaju prilikom dobijanja mesta za specijalizaciju ili stalnog zaposlenja, kako u javnim, državnim tako i u privatnim bolnicama. Razmišljajući o tome, zaključila je tada da: "žene lekari moraju osnovati svoju, žensku i porodijsku bolnicu" [1]. S tim ciljem već 1899. godine osnovala je jedan komitet koji je sakupio sredstva i 1904. otvorena je pod njenim vođstvom jedna mala bolnica za žene i decu u siromašnom delu grada, nazvana "Hospis" (*The Hospice*), što u direktnom prevodu znači "kućica za odmor", sa odeljenjima za hirurgiju, ginekologiju i porodiljstvo, te sa dispanzerom i poliklinikom. Ova bolnica primala je samo žene i decu i u njoj je radilo isključivo žensko osoblje. Bila je to centralna bolnica za porodiljstvo u tom kraju, škola za babice i centar za praktični rad studentkinja medicine. Pored rada u svojoj bolnici, dr Inglis je bila i gostujući hirurg u tzv. "Bruntsfild bolnici" (*Bruntsfield Hospital*), koja je kasnije spojena sa njenom "Hospis" bolnicom. Vredno i predano je radila po ceo dan, a o njenom radu hirurga pisala je jedna od njenih koleginica: "Bilo je veliko zadovoljstvo gledati dr Inglis u operacionoj sali. Bila je mirna, tiha i sabrana, nikada nije gubila strpljenje, a kako je bila veoma vešta u operativnom radu bila je sposobna da se snađe u svakoj hitnoj situaciji.... Kao predavač bila je precizna i jasna i nivo njenih predavanja nikada nije bio ispod visoko uspostavljenog standarda" [1].

Ženski pokret, 1900 - 1914. godine

Pitanje ženskih prava, posebno pravo glasa za žene, koje u to vreme u Velikoj Britaniji nije bilo dozvoljeno, kao i ostvarenje pune ravnopravnosti žena u svim domenima života, naročito u pogledu školovanja na univerzitetima i zaposlenja u svim državnim i javnim službama kao i u zdravstvu, uvek je bilo u žiži interesovanja dr Elsi Inglis. Međutim tek od 1900. ona se aktivno uključila u "ženski pokret", tzv. sifražetski pokret (*Suffrage*), koji je, boreći se za ženska prava često i vrlo militantnim metodama, u to vreme u V. Britaniji bio u punom zamahu. U skoro svim gradovima Škotske, postojala su tada brojna sifražetska društva a radi efikasnijeg delovanja ubrzo su sva ta društva bila ujedinjena u tzv. "Škotsku federaciju ženskih sifražetskih društava" (*The Scottish Federation of the Women's Suffrage Societies*) sa sedištem u Edinburgu, za čijeg počasnog sekretara (*Honorary Secretary*) bila je izabrana dr E. Inglis. U ovom pokretu, najpre kao član a kasnije, od 1906. do 1914. godine kao sekretar Federacije, radila je predano i vredno, koliko god joj je to dozvoljavala njena osnovna profesija; putovala je po svim većim i manjim mestima širom Škotske, propagirajući i boreći se za prava žena. Međutim, kako ona sama tako i Federacija, odba-

civali su militantne metode rada i borili su se isključivo legitimnim sredstvima. "Uobičajeno muško nepoverenje u sposobnosti žena ne može se otkloniti svadom - ono se može suzbiti jedino poštenim radom", govorila je dr Inglis, a tako je i delovala [2,4,5]. Nema sumnje, kako navodi jedan od njenih biografa, da je Federacija postigla izvanredan uspeh nakon osnivanja samo zahvaljujući velikim liderskim i organizacionim sposobnostima dr E. Inglis [1].

Prvi svetski rat, "Bolnice škotskih žena"

Avgusta 1914. godine, kada je i Velika Britanija objavila rat Centralnim silama, i kada je svima bilo jasno da je "Veliki rat" započeo, dr Elsi Inglis, koja je baš tog meseca napunila 50 godina života, bacila se svom snagom i mladalačkom energijom na najveći posao svog života [1]. Predosećajući događaje, već ranije tog leta ona je osnovala jednu žensku dobrovoljačku sanitetsku jedinicu, čije su se pripadnice počele vredno obučavati [5-7], a kada je ratna groznica zahvatila celu zemlju dr E. Inglis je odmah predložila "Škotskoj federaciji ženskih sifražetskih društava" da se hitno organizuje prikupljanje pomoći radi opremanja jedne poljske bolnice sa isključivo ženskim osobljem koja bi bila upućena tamo "gde je pomoć bila najpotrebnija", kako je ona to uvek isticala. Nakon izbijanja rata većina sifražetskih društava je izmenila svoj politički stav odlučivši se da umesto borbe za ženska prava pomognu svom snagom ratne napore svoje domovine, pa je ideja dr Inglis naišla na veliki odjek. Na sastanku Federacije održanom 12.08.1914. jednoglasno je prihvaćen predlog dr E. Inglis i tako su nastale "Bolnice škotskih žena" (*The Scottish Women's Hospitals*) [1-8]. Odmah je bio osnovan i specijalni komitet Bolnica škotskih žena (*Scottish Women's Hospitals Committee*) pod vođstvom dr E. Inglis u koji su ušli mnogi članovi Federacije, kao i brojni njeni lični prijatelji. Pod njenim energičnim rukovodstvom organizovana je velika kampanja širom zemlje, apel za pomoć je objavljen preko svih radiostanica i štampe, pa je novac ubrzo počeo pristizati u neočekivano velikim količinama. Novoosnovani Komitet imao je štab u sedištu Federacije u Edinburgu i bio je podeljen u potkomitete za opremu, uniforme, vozila, osoblje itd. [1]. Ponude su stizale sa svih strana i veoma brzo je bilo evidentirano preko 400 žena dobrovoljaca koje su želele da se uključe u ovu akciju. Tako je, već u novembru 1914. godine bila opremljena prva jedinica "Bolnica škotskih žena", a kako je njihovu pomoć odbilo Ministarstvo rata Velike Britanije, to je ova prva, potpuno opremljena poljska bolnica sa 200 kreveta bila upućena u Francusku [1,4-7]. Od tada je nekoliko promenjen i naziv ove znamenite i do tada u svetu nepoznate institucije; sada je zvanični naziv bio: "Bolnice škotskih žena za rad u inostranstvu" (*The Scottish Women's Hospitals for Foreign Service*) kojima je dr E. Inglis posvetila svu svoju energiju i svoj život. U jednom pismu predsednici

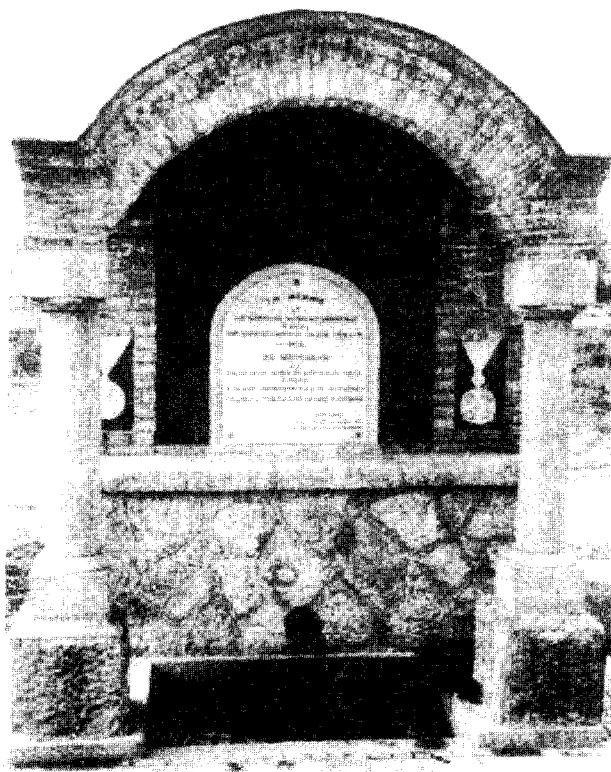
Federacije ona kaže: "Ja sada zaista ne mogu misliti ni o čemu drugom osim o ovim jedinicama; kada čujem i znam kako za njima postoje ogromne potrebe, onda stvarno ne mogu mirno sedeti sve dok one ne budu potpuno spremne" [1]. Na taj način, iako je ceo ovaj poduhvat započeo skromno s ciljem da se opremi jedna bolnica, završio se tako što je do kraja rata skupljeno toliko priloga i dobrovoljaca da je bilo opremljeno 13 poljskih bolnica koje su delovale u Francuskoj, Belgiji, Srbiji, Rusiji (Rumunija) i Grčkoj (Makedonija) [4,5].

Srbija, 1915. godina

Već u decembru 1914. godine opremljena je druga jedinica BSZ sa 100 postelja, na čijem čelu se nalazila dr Elionor Solto (Dr. Eleanor Soltau), koja je bila poslana u Srbiju gde je stigla početkom meseca januara 1915. i bila smeštena u Kragujevcu [5-7]. Uskoro su u Srbiju stigle još 3 zasebne bolničke jedinice. Krajem maja 1915. u Srbiju je stigla i sama dr Elsi Inglis, da zameni obolelu dr E. Solto, upravnik bolnice u Kragujevcu, te da preuzme dužnost nadzornika svih ostalih "Bolnica škotskih žena" u Srbiji (Slika 1). U vreme njenog dolaska strašna epidemija pegavog tifusa koja je prethodnih meseci harala u Srbiji bila je već suzbijena, na frontu je vladalo primirje, tako da je pred njom bilo mirno i toplo leto 1915. godine. To joj je omogućilo da se potpuno posveti organizaciji i smeštaju njenih "jedinica". U tom pogledu usvojila je zamisao puk. Vilijama Hantera (Col. William Hunter) - koji je bio na čelu epidemiološke ekipe Britanske armije koja je došla u Srbiju da pomogne suzbijanje velike epidemije - a to je da se tri novopristigle bolnice lociraju u severnom delu zemlje, koje bi, kada ponovo započnu borbena dejstva, bile prepreka eventualnom širenju epidemija zaraznih bolesti po ostalim krajevima zemlje (tzv. *blocking hospitals*). Zbog toga su tri novopridošle bolnice bile smeštene u Valjevu, Lazarevcu i Mladenovcu [1]. U svom radu dr Inglis je imala potpunu potporu srpskih vlasti, koje su joj, pored ostalog, obezbedile besplatnu kartu na svim železničkim linijama, tako da je mogla slobodno i besplatno da putuje po celoj zemlji, što je za nju bila, kako je sama rekla, "velika sreća", jer je zaista morala mnogo da putuje da bi koordinirala rad sve 4 bolnice koje su tada delovale u Srbiji, a železnica je u to vreme bila najpogodnije i zapravo jedino sredstvo za tu svrhu. Tokom svog boravka u Srbiji dr Inglis je svake nedelje pisala Komitetu u Edinburg šaljući izveštaje, često baš prilikom svojih brojnih putovanja. Tako, jedno od njenih pisama započinje rečima: "Na vozu za Niš, 1. juna 1915. g..." [6,7]. Na taj način upoznala je i zemlju, te mnogo interesantnih ljudi i zavolela taj narod. Ljubav i poštovanje bili su uzajamni, što je lepo izrazio jedan srpski oficir na sledeći način: "Ne treba dugo poznavati dr E. Inglis da vidite svu veličinu njene duše i njenih vizija, kao i njenu privrženost Srbima" [1]. Proputovavši Srbiju uzduž i

popreko dr Inglis je zapazila i jedan od velikih problema, a to je nedostatak dobre, pitke vode, o čemu je pisala: "Jedna zamisao me sve više i više zaokuplja. Narod u Srbiji često pati od raznih epidemija što je najčešće uzrokovano lošom pijaćom vodom. Mnogo sam o tome razmišljala i želim da to stanje, što je moguće bolje, popravim. Zbog toga nameravam da se obratim narodu Velike Britanije sa molbom da se oformi jefan fond koji bi omogućio da se u svakom selu u Srbiji izgradi jedna česma sa dobrom pitkom vodom.... Moja velika želja je da to uradim za srpski narod odmah nakon završetka rata" [1]. Shvativši veoma ozbiljno njeno upozorenje o potrebi obezbeđenja zdrave vode, te u znak zahvalnosti hrabrim Škotlandankama, žiteljima Mladenovca su, krajem leta 1915. godine, podigli u svom gradu, na mestu zvanom Crkvenac, lepu spomen česmu na kojoj je pisalo na engleskom i srpskom jeziku: "Za uspomenu na Bolnice žena Škotske u Srbiji i njihovog osnivača dr Elsi Inglis, 1915". Spomen-česma je, u prisustvu dr E. Inglis, bila otkrivena krajem leta 1915, te obnovljena i ponovo otkrivena 22. juna 1985. godine (Slika 2) [9,10].

"Dugo, toplo i mirno leto" 1915. godine u Srbiji [8-10] brzo je prošlo i već u septembru predosećala

Slika 2. Spomen-česma u Mladenovcu podignuta krajem leta 1915, a obnovljena 22. juna 1985. godine

Fig. 2. Memorial drinking water fountain in Mladenovac, erected in 1915 and restored and re-dedicated on June 22nd, 1985.

se nadolazeća bura i vladala je velika napetost. Tih dana, u jednom od svojih izveštaja Komitetu, dr Inglis piše: "Dokle god se Srbi budu borili mi ćemo biti uz njih, povlačićemo se i spaliti sve naše zalihe ako bude potrebno. Ako budu potisnuti i mi moramo da se povučemo, verovatno preko Crne Gore. Ne brinite za nas. Nećemo uraditi ništa brzopleto i glupo, bićemo veoma racionalni" [1]. Kako se i nagađalo, početkom oktobra 1915, započeo je sa svih strana nezadrživi napad austrougarskih, nemačkih i bugarskih armija, a jedan od savremenika je zapisao: "Pošto su je svi njeni veliki saveznici ostavili bez pomoći, Srbija je, kada je došao gorki trenutak iskušenja, ostala sama" [1,8]. Tada je neizbežno započeo masivni egzodus vojske i naroda, pa su i "Bolnice škotskih žena" bile hitno evakuisane, najpre u Kragujevac, a zatim u Kruševac gde je već bio skupljen veliki broj ranjenika [5]. Dve nedelje kasnije, kada su sve strane misije bile pozvane od srpskih vlasti da ostave svoje bolnice i da se hitno evakušu, dr Elsi Inglis, kao i većina osoblja njenih bolnica, odbili su da ostave svoje ranjenike i bolesnike i čvrsto su odlučili da ostanu s njima u Kruševcu. "Ako zaista sada želimo da pomognemo Srbima mi moramo ostati na svojim mestima" rekla je tada dr Inglis, i tako je i bilo [8]. Dok se jedna manja grupa bolničkog osoblja pridružila vojsci i narodu koji su krenuli preko Albanije prema Jadranskom moru, veća grupa sa dr E. Inglis na čelu ostala je u Kruševcu gde su preuzeli bivšu vojnu bolnicu "Car Lazar" sa oko 900 pacijenata i gde su početkom novembra svi bili zarobljeni od strane austrijske vojske. Bili su to veoma teški dani za hrabre Škotlandanke, ali su one uporno i požrtvovano nastavile s radom u zaista katastrofalnim uslovima, o čemu svedoči jedna od "škotskih žena", dr Alis Hačinson (Dr. Alice Hutchinson), upravica bolnice u Valjevu, koja je, kada je sa svojom jedinicom stigla u Kruševac, bila zapanjena situacijom u kojoj su živlele i radile Škotlandanke: "Možete li zamisliti grupu od 20 žena - uključivši i šefa Bolnice - koje obeduju, spavaju i peru se u jednoj jedinjoj sobi" [8]. Sama dr Inglis održavala je duh i energiju svog osoblja. O njoj je jedna od učesnica tih događaja gđa Evelin Haverfild (Mrs. Eveline Haverfield je posle završetka rata osnovala dom za ratnu siročad u Bajinoj Bašti, gde je i umrla i bila sahranjena 1920.) zapisala: "Jednostavno ne možete prestati da se divite toj neumornoj energiji, snalažljivosti i dovrtljivosti i potpunoj nesebičnosti te malene žene koja sebe troši do poslednjeg momenta, uvek u službi drugih" [1].

Početkom meseca februara 1917. godine i poslednji oporavljeni ranjenici iz bolnice bili su odvedeni u zarobljeničke logore, a zatim je i sve strano osoblje, na čelu sa dr E. Inglis, bilo odvedeno u Beč, te preko Švajcarske i Francuske, repatriirano u Veliku Britaniju. Tako je bilo završeno ovo teško razdoblje u životu dr Elsi Inglis u Srbiji gde je ostala zapamćena po svojoj dobroti, simpatijama i razumevanju naroda, medicinskoj stručnosti,

požrtvovnosti i velikim organizacionim sposobnostima. Jedan od njenih savremenika, potpukovnik D.C. Popović, kasnije profesor Vojne akademije u Beogradu, zapisao je: "Preko dr Inglis Srbija je upoznala Škotsku koja, moram priznati, ranije u našem narodu nije bila poznata kao poseban deo Britanskih ostrva. Njeno ime, kao srpske majke iz Škotske, postalo je legendarno u celoj našoj zemlji... Ono što je svima onima koji su s njom dolazili u kontakt u Srbiji posebno padalo u oči jeste njena velika simpatija i razumevanje za narod čiji jezik nije znala i čiji su običaji za nju sigurno morali biti veoma čudni... Svi su je voleli, od umornih seljačkih žena koje su prelazile kilometre da od nje zatraže savet za bolesno dete do ranjenih vojnika koje je lečila... Ovde takođe moram spomenuti da je dr Inglis sa svojim hirurškim sposobnostima stekla ogroman ugled u srpskoj medicinskoj profesiji. Uvek je govorila o svojim nadama i planovima za obnovu Srbije: "Kada se rat završi želim uraditi nešto trajno za vašu zemlju, želim pomoći ženama i deci čije potrebe su zaista velike, a do sada je toliko malo za njih urađeno. Volela bih da vidim kvalifikovane srpske medicinske sestre i moderne ženske i dečje bolnice" [1]. Svoj plan o dečjim bolnicama i medicinskim sestrama dr Inglis nažalost nije mogla da ostvari, ali je ovu ideju oživotvorila kasnije, nakon završetka rata, jedna od njenih saradnica, dr Ketrin Makfejl (Dr. Katherine Macphail) koja je odmah po završetku I svetskog rata osnovala u Beogradu prvu dečju bolnicu i prvu školu za medicinske sestre u Srbiji [6,7]. Isti oficir je u svojim sećanjima na dr E. Inglis takođe zapisao: "Ja sam ju upoznao krajem meseca oktobra 1915, kada sam kao teški ranjenik ležao u Vojnoj bolnici u Kruševcu... Misija Bolnica škotskih žena sa dr Inglis na čelu namerno je postala zarobljenik Austrijanaca i Nemaca, jer nisu htele da napuste srpske bolesnike i ranjenike koje su tada lečile. Dr Elsi Inglis je najviše radila na hirurškom odeljenju gde je sama brinula o velikom broju ranjenika, među kojima sam bio i ja, i za svoj život dugujem samo njenoj privrženoj i sestrinskoj brizi. Posećivala me je skoro svakog sata, obavljajući ne samo poslove lekara nego, bez ikakvog ustručavanja, i poslove bolničarki... Dr Inglis je lečila ne samo fizičke rane nego je stalno nastojala da podigne i moral ranjenika ulivajući im nadu o skorom povratku naše vojske i konačnoj pobedi... Među srpskim vojnicima, dokle god žive, ostaće trajna uspomena na njenu dobrotu, samopožrtvovanje i beskrajno milosrđe, a onda će, te uspomene biti prenete kao sveto nasleđe njihovoj deci" [1].

Rusija, 1916 - 1917. godine

Po povratku u Veliku Britaniju, u periodu od februara do avgusta 1916. godine, za dr E. Inglis nije bilo odmora. Odmah se uključila u rad Komiteta BŠŽ, prisustvovala je mnogim sastancima širom zemlje govoreći o radu svojih bolnica i

apelujući za dalju pomoć, a u međuvremenu je otputovala na Korziku da izvrši inspekciju jedne od bolnica koja je tamo bila stacionirana i u kojoj su lečene izbeglice iz Srbije koje su tokom rata tamo prispele. U isto vreme tekle su i pripreme za opremanje još jedne velike jedinice BSŽ sa 300 kreveta, 16 automobila, 50 tona opreme i personala od 75 osoba i tri lekara, koja je isplovila iz Liverpula 31. avgusta 1916. na putu za Rusiju. Na čelu Jedinice bila je naravno dr Elsi Inglis, iako je već tada bila narušenog zdravlja. Posle 40 dana putovanja preko Arhangelska, Moskve i Odese, ova bolnica je stigla u Dobrudžu gde je bila pridružena tzv. Jugoslovenskoj dobrovoljačkoj diviziji, koja je bila oformljena u julu 1916. godine u Odesi od dobrovoljaca, poreklom južnih Slovena, najvećim delom Srba, bivših vojnika austro-ugarske vojske koji su bili zarobljeni ili koji su prebegli ruskoj vojsci. Bolnica je bila smeštena neposredno iza linije fronta i odmah je započela s radom. O njima najbolje svedoče reči načelnika saniteta te divizije: "Dr Inglis je održavala veliku disciplinu, kako za vreme regularnih borbi, tako i za vreme strašnog povlačenja, kada su njenu bolnicu neprestano bombardovali neprijateljski avioni... ona je radila bez ijednog dana odmora, ne ustručavajući se da prihvati i najteže i najgrublje zadatke... nikada nećemo zaboraviti te dane, kada smo gledali Škotlandanke kako skupljaju naše ranjenike sa prvih borbenih linija i prevoze ih u svojim automobilima" [4,5-7]. Tokom leta 1917. godine, nakon brojnih i teških bitaka i povlačenja uz velike gubitke, tzv. Srpska divizija, kao i Bolnica škotskih žena koja je bila uz njih, bili su u veoma nepovoljnoj situaciji. Ruske vlasti, zbog nemira u vojsci izazvanih martovskom revolucijom, nisu dozvoljavali izvlačenje Srpske divizije koja je bila pretrpela ogromne gubitke, a dr E. Inglis i njeno osoblje ponovno nisu hteli napustiti Srbe i radili su na tome da se i oni u isto vreme izvuku sa tog fronta. U jednom telegramu britanskom ambasadoru u Petrogradu dr E. Inglis kaže: "U svakom slučaju Bolnica škotskih žena ostaje sa Srpskom divizijom i pratiće ih gde god oni idu" [1]. Krajem meseca avgusta 1917., zbog veoma teškog stanja na frontu, Londonski komitet u svom telegramu upućenom dr E. Inglis savetovao je hitno izvlačenje Bolnice, ali je donošenje konačne odluke ipak ostavio samoj dr Inglis, koja im je odgovorila: "Zahvaljujem se što ste odluku o povlačenju ostavili meni. Ja dolazim sa divizijom", a zatim im je pisala: "Ako bi došlo do katastrofe niko od nas si ne bi mogao oprostiti odlazak. Mi moramo ostati. Ako želite da dođemo kući izvucite i Srbe odavde" [1,4]. Posle brojnih intervencija i natezanja ostaci Jugoslovenske dobrovoljačke divizije zajedno sa "Bolnicom škotskih žena" bili su evakuisani u novembru 1917. u Englesku. Na putu kući dr E. Inglis je 14.11.1917. iz Arhangelska poslala telegram Komitetu u Londonu: "Na putu smo kući. Sve je u redu, svi su dobro osim mene" [1]. Bila je to prva informacija o njenoj bolesti. Dr E. Inglis i Jedinica, te ostaci Srpske divizije stigli su

brodom u grad Njukastl (Newcastle) u Engleskoj u petak, 23. novembra 1917, ali zbog jakog vetra nisu mogli biti iskrcani na kopno. Dr Inglis je tokom celog putovanja bila veoma bolesna, ali u nedelju 25.11.1917. smogla je snage da izađe na palubu gde je ostala oko pola sata dok su se oficiri Srpske divizije opraštali. "Bio je to čudesan prizor njene hrabrosti i istrajnosti. Stajala je celo vreme bez tuđe pomoći i opraštala se... Dok su joj srpski oficiri ljubili ruku, sa svakim je, uz njen lepi i blagi osmeh, progovorila nekoliko reči" [1]. Sama dr E. Inglis iskrcana je na kopno te nedelje uveče, a sutradan, u ponedeljak, 26. novembra 1917. godine mirno je preminula. Sahranjena je u četvrtak, 29. novembra 1917. g. u Edinburgu sa najvišim vojnim počastima u prisustvu velikog broja zvaničnika, predstavnika krune, vlade, brojnih ministarstava, raznih ženskih i sifražetskih društava, lekarskih organizacija i srpskih oficira koji su na rukama nosili kovčeg s njenim telom, te brojnih poštovalaca njene ličnosti i njenog dela [1,4].

Epilog

Kratko vreme pre svoje smrti dr Elsi Inglis je saznala da su žene starije od 30 godina konačno

Slika 3. Bista dr Elsi Inglis koju je izradio poznati vajar Ivan Meštrović, a koja se kao poklon srpskog naroda nalazi u Nacionalnoj galeriji portreta Škotske u Edinburgu
Fig. 3. Bust of Dr. Elsie Inglis made by famous sculptor Ivan Meštrović, which is exhibited, as a gift of the Serbian people, in the Scottish National Portrait Gallery in Edinburgh

dobile pravo glasa u Velikoj Britaniji, ono za što se ona toliko dugo i predano borila, ali što ona sama, nažalost, nije imala priliku da iskoristi. "Bolnice škotskih žena" nastavile su s radom sve do kraja I svetskog rata, kada su početkom 1919. bile rasformirane, a preostala sredstva stavljena u "Memorijalni fond Elsi Inglis" (*Elsie Inglis Memorial Fund*) u koji su stizale donacije iz celog sveta. Iz tog fonda bila je izgrađena 1925. godine "Memorijalna porodiljska bolnica Elsi Inglis" (*Elsie Inglis Memorial Maternity Hospital*) u Edinburgu, koja je radila sve do 1988. Počasne spomen-ploče postavljene su u Katedrali sv. Džila (*St. Giles' Cathedral*) u Edinburgu i u Ratnom memorijalnom centru (*National War Memorial*) na Edinburškoj tvrđavi [4,5]. Iz sredstava tog fonda izgrađena je 1929. godine i "Spomen bolnica za žene i decu dr Elsi Inglis" na Dedinju u Beogradu, koja je zbog nedostatka finan-

sijskih sredstava ubrzo prestala da radi i potom pretvorena u tzv. Železničku bolnicu koja i danas postoji, a na njoj je ostalo sačuvano obeležje u spomen dr Elsi Inglis [4,5-7,9,10]. Isto tako, iz tih sredstava je na Fiziološkom institutu Medicinskog fakulteta u Beogradu izgrađena jedna velika laboratorija, a na toj zgradi ugrađena je i spomen-ploča na kojoj piše: *In memoriam Elise Inglis amicae Serborum certissime* [5,9,10]. Pored opisanog spomen-obeležja u Mladenovcu, spomen ploče su postavljene i u Vranju, Kragujevcu, Kruševcu i Lazarevcu. Dr Elsi Inglis je posmrtno bila odlikovana "Ordenom belog orla", najvišim odlikovanjem Srbije u to doba, a njena bista koju je napravio Ivan Meštrović, kao poklon srpskog naroda, nalazi se u Nacionalnoj galeriji portreta Škotske (*Scottish National Portrait Gallery*) u Edinburgu (Slika 3) [4,5,9,10].

Literatura

1. McLaren ES. Elsie Inglis, the woman with a torch. London: The Project Gutenberg Ebook: Available from: <http://www.gutenberg.org>; 2006.
2. McLaren ES, ed. A history of the Scottish women's hospitals. London: Hodder and Stoughton; 1919.
3. Balfour F. Dr. Elsie Inglis. London: Hodder and Stoughton; 1918.
4. Inglis E. Heritage trail. Edinburgh: Hermiston Publications Ltd; 1989.
5. Mikić Ž. Bolnice škotskih žena: 90. godišnjica njihovog delovanja u Srbiji. Med Pregl 2005;58(11-12):597-608.
6. Mikić Ž. Uvek vaša: život i delo dr Ketrin Makfejl. Novi Sad: Matica srpska; 1998.
7. Mikić Ž. Ever yours sincerely: the life and work of Dr. Katherine S MacPhail. Cambridge: Perfect Publishers Ltd; 2007.
8. Krippner M. The quality of mercy: women at war. Serbia 1915-18. Newton Abbot-London: David and Charles; 1980.
9. Vuković Ž. Savezničke vojne misije u Srbiji 1914 - 1918. godine. Beograd: Politika: Feljton 2. - 12.8. 1984.
10. Vuković Ž. Savezničke medicinske misije u Srbiji 1915. Beograd: Plato; 2004.

Summary

Introduction

90. years ago, on November 26th, 1917., died dr. Elsie Inglis, one of the greatest heroines of the First World War, founder and driving force of the famous "Scottish Women's Hospitals", and one of the most interesting persons in the history of medicine in general, and especially in Serbia where she and her hospitals were of the greatest help in the most difficult times.

Childhood and education

Elsie Maud Inglis was born in India in 1864, in a Scottish family which in 1878 moved back to Scotland where Elsie studied medicine and graduated from the Edinburgh University in 1899.

Medical practice and Women's Movement (1894-1914)

Dr. E. Inglis worked in Edinburgh, where in 1904. she opened a small hospital for women and children called "The Hospice", which was staffed only by women. She was also very active in the Women's Movement (the so-called suffragettes), fighting for the women's rights and for the Vote. From 1906 until 1914 she was Honorary Secretary of the Scottish Federation of Women's Suffrage Societies.

The First World War – The Scottish Women's Hospitals

After the outbreak of the Great War in August, 1914. Dr. E. Inglis immediately organised, through her Federation, the so-called "Scottish Women's Hospitals" (SWH), on the whole 13 of

them, which worked through the war in France, Belgium, Serbia, Greece (Macedonia), and Russia (Romania).

Serbia, 1915

In January, 1915 the first Unit of the SWH arrived to Kragujevac, and soon three more hospitals came to Serbian towns of Valjevo, Lazarevac and Mladenovac. In May 1915 Dr E. Inglis herself came to Serbia. In October, 1915, when the great offensive of the Central Powers began, all these hospitals were evacuated to Kruševac, where they undertook the task of nursing 900 Serbian wounded at the "Csar Lazar" military hospital. Dr Inglis and the majority of her staff, refused to evacuate any further and stayed with their Serb patients. In November, 1915 they became prisoners of war, but continued to treat their patients until February, 1916 when they were repatriated.

Russia, 1916-1917

Back home, Dr. E. Inglis formed a new large SWH Unit, which, headed by herself, sailed for Russia in August, 1916, and soon joined the so-called Yugoslav Volunteer Division, consisting mainly of Serbs, fighting on the Dobrudja front. After heavy losses and many retreats the remainder of this division, together with the SWH were evacuated back to England, to Newcastle, where Dr. E. Inglis, who was already seriously ill, died, on November 26th, 1917. She was later buried in Edinburgh, with full military honours.

Epilogue

High honours were bestowed posthumously on Dr. E. Inglis both by Great Britain and Serbia, and now, 90 years after her

death, we should remember her with deep gratitude and respect for all she did for our people in the most difficult times of its history.

Key words: *History of Medicine; History, 19th Century; History, 20th century; Physicians, Women; Hospitals; World War I; Scotland;*

NON MESH: Serbia

Rad je primljen 3. IX 2007.

Prihvaćen za štampu 30. XII 2007.

BIBLID.0025-8105:(2008):LXI:7-8:419-426.